

Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА

Հումանիտար գիտություններ № 1-2 (26-27) 2016 Гуманитарные науки

ՀՏԴ 7.036 : 94 (47+57)

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
Ղ. Գ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Խ.Արովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարան, 0010, Երևան, Տիգրան Մեծի 17
e-mail: dav92pet@yandex.ru

Ներկայացված են Կոմիտասի ազգային բացահայտող ոչ թե
երաժշտագիտական վերլուծությունները, այլ մշակութաբանական
հետազոտությունները: Հոդվածում մեկնաբանված են հատվածներ Կոմիտասի
ուսումնասիրություններից, հոդվածներից և ելույթներից: Մեջբերված են
ազգային երգին վերաբերող, արժեքավոր մի շարք ձևակերպումներ: Հոդվածը
միտված է մշակութային ինքնության գիտակցումը կարևորելուն, ազգային
երաժշտության օտարումը կանխարգելելուն և դատապարտելուն:

Բանալի բառեր. ազգային ինքնություն, ժողովրդական երգ,
երաժշտություն, օտարում:

Ներկայացված է խմբագրություն 12.12.2015թ.

«Ոչ մեկ խոչընդոտ չի կրնար կասեցնել զիս իմ առաքելութեանս
մեջ, որուն նուիրականութեանը համոզուած եմ ես բոլոր սրտովս»¹ :

Կոմիտաս երգահանի, մտավորականի, հոգևորականի,
մանկավարժի յուրաքանչյուր նախաձեռնություն մշտապես զուգակցվել է
հայ ազգային ինքնությունը պատվախնդրորեն վեր հանող, մատնանշող,
բացահայտող առաքելությամբ: Անշուշտ, այդ առաքելությունը մեր
երախտագիտական ակնարկով չէ, որ պիտի արժևորվի, բայց,
այդուհանդերձ, ստորև բերված կոմիտասյան ուղերձն արդիական է,
ժամանակի պահանջ ու թանկագին պատգամ:

«Ինչ է ազգային երաժշտությունը, ինչն է նիւթ տալիս ազգային
ժողովրդական երգերին: Արդեօք նրա հպարտ լեռները, խոր ձորերը,
դաշտերը, բազմազան կլիման, պատմական հազար ու մի դէպքերը եւ

¹ Կոմիտաս վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, գիրք Բ, Երևան
2007, էջ 198

անցքերը, ժողովրդի ներքին եւ արտաքին կեանքը»: 1905 թ. ապրիլի 6-ին Կոմիտասն այս հարցադրումով է սկսում ելույթն ու անմիջապես հնչեցնում պատասխանը. «*այո՛, այս բոլորը, բոլորը նիւթ են կազմում ազգային երաժշտութեան, մի խօսքով այն ամենը, ինչ ազդում է այդ ազգի զգայարանքների եւ մտքի վրայ*»: Թիֆլիսի Հովնանյան դպրոցի լեփ-լեցուն դահլիճում այսկերպ սահմանելով ազգային երաժշտությունը՝ շարունակում է խոսել հայ եկեղեցական ու ժողովրդական երգերի ստեղծման պայմանների, տեսակների, արտաքին ազդեցությունների, ներքին փոխազդեցությունների մասին և ամփոփում կարևոր փաստով, այն է. «*Մեր ժողովրդական եւ եկեղեցական եղանակները հավասար չափով չեն զարգացած: Առաջինները արտաքին քաղաքական պայմանների ազդեցութեան տակ ճնշուել, սեղմուել, ամփոփուել են, առանց կորցնելու իրանց խորութիւնը եւ արտահայտիչ ոյժը: Իսկ երկրորդները, եկեղեցու անձեռնմխելի հովանու տակ աճել, ընդլայնուել եւ զարգացել են*»² : Ընդունելով եկեղեցական երաժշտության առավել զարգացվածությունը, Կոմիտասն երբեք չի ստորադասել աշխարհիկը՝ ժողովրդականը: Վերջինս համարելով մեր ազգի հպարտությունը՝ մի ակնարկում գրում է. «*Ժողովուրդն ստեղծում է ամեն մի երգ առանց կանխակալ մտածողութեան. մտքին կից, միաժամանակ անարուեստորեն հոսում է եւ եղանակը*»³ : Այս դիպուկ ձևակերպումից հասկանում ենք, որ ժողովուրդը, դուրսագնացով հերոսներին գովերգելիս, ողբերգերով մարդկային կորուստները սգալիս կամ շինականը, քաղհանի, հունձքի, գութանի երգ հյուսելիս, չի նպատակադրվել երգարվեստի նմուշ ստեղծել: Ինչ վերաբերում է բնության երգերի մեղեդու բնավորությանն, ապա այն անմիջականորեն պայմանավորված է միջավայրով, և պատահական չէ, որ Կոմիտասը, դրանք ուսումնասիրելիս և դասակարգելիս, առաջնորդվել է պատճառահետևանքային վերլուծություններով. «*...լեռնային տեղերում դուք պիտի հանդիպեք առհասարակ բիրտ, բուռն եւ ցասկոտ, ըմբոստ եւ մի խօսքով մարտական եղանակի, որովհետեւ ինքը բնութիւնը այնտեղ անընդհատ կռուի մեջ է, փոթորիկ, որոտ, կայծակ, հեղեղ եւ այլն: Իսկ, ընդհակառակը, դաշտավայրերում ապրող ժողովուրդների մեջ հանդիպում էք խաղաղ, մեղմ, փափուկ, քնքուշ եղանակների, որոնք արդիւնք են համապատասխան բնութեան:Ապարանի գիւղերում, ուր հունձքը յաճախ ենթարկուած է լինում բնութեան պատուհասներին, գութաներգը տխուր է եւ մելամաղձիկ: Իսկ օրինակ, Լոռու գութաներգը*

² Կոմիտաս վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, գիրք Ա, Երևան 2005, էջ 324

³ Կոմիտաս վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, գիրք Բ, Երևան 2007, էջ 221

գուարթ է եւ կայտառ»⁴ : Այստեղ տեղին է մեջբերել Կոմիտասի նամակից մի երկտող՝ ուղղված մանկիկ Վահագնին. «Կարդա՛ բնութեան գիրքը, որ կարելի չէ ո՛չ մէկ բանով գրել, ո՛չ մէկ ձայնով արձանագրել, ո՛չ մէկ գոյնով նկարել եւ ո՛չ մէկ գործքով դրոշմել...»⁵ : Բնության այսպիսի ընկալման և կոմպոզիտորական գիտելիքի ներդաշնակ համագործակցությունից է, որ հաճախ ունկնդրին դժվար է տարբերագատել Կոմիտաս երգահանի հեղինակային ստեղծագործություններն, իր իսկ կատարած, ժողորդական երգերի մշակումներից:

1913 թ. աշնանը Կոստանդնուպոլսի «Ազատամարտ» օրաթերթում առաջին անգամ լույս է տեսնում վարդապետի «Հայը ունի ինքնուրոյն երաժշտություն» մեծարժեք աշխատությունը, որին պարբերականի խմբագրությունը կցել էր Լևոն Համբարձումյանի ուղերձը Փարիզից⁶ : Այդտեղ մասնավորապես ասվում է, որ համայնագիտարանի խմբագրությունը ցանկանում է զետեղել բաժին՝ նվիրված հայ երաժշտությանը: Սակայն հիասթափությամբ նաև հայտնում է, որ հայ երաժիշտներից չի գտնվել մեկը, ով հանձն կառներ այդ գործը: Եվ միայն թուրքական երաժշտության ակնարկում է, որ պիտի ծանոթագրվեին որոշ հայ երաժիշտներ:

Ինչպես գրում է Կոմիտասն այս կապակցությամբ՝ համայնագիտարանի խմբագիրների կողմից մեր ազգային երաժշտության անտեսումը հիմնականում կախված է եղել միջոցների ու մասնագետների պակասից: Իսկ այն օտար մասնագետները, որոնք նկատել են մեր երաժշտության ինքնատիպությունը չեն կարողացել ապացուցել երաժշտական օրենքներով: Շաղկապելով հայ երգի ինքնուրույնության ապացուցման խնդրի հետ՝ հիշատակենք նաև մի հայ հեղինակի երաժշտագիտական հրատարակության մասին: Ըստ Կոմիտասի՝ Պ. Լ. Եղիազարյանը, շտապելով, առանց խորը ուսումնասիրությունների, նյութ է հրատարակել, որտեղ օտար եղանակները ներկայացված են որպես հայ ժողովրդական երգ, *«որով եւ անշուշտ սխալ եւ հակառակ կարծիք պէտք է կազմեն մեր բարոյականի եւ մտաւորի, անցեալի եւ ներկայի մասին»⁷ :* Այս տողերում հստակորեն արտահայտված է և՛ երաժշտագետի, և՛ պատվախնդիր հայ մտավորականի խորը վրդովմունքը: Արձանագրենք, որ բերված օրինակի և նմանատիպ թյուրիմացությունների պատճառը

⁴ Կոմիտաս վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, գիրք Ա, Երևան 2005, էջ 329

⁵ Կոմիտաս վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, գիրք Բ, Երևան 2007, էջ 74

⁶ «Ազատամարտ», օրաթերթ, Կ. Պոլիս 1913, թիվ 1316

⁷ Կոմիտաս վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, գիրք Ա, Երևան 2005, էջ 136

երաժշտության օտարումն է, օտարամոլությունից բխող խեղաթյուրումը. «...Կ. Պոլսի տիրացուները ամիրաներին դուր գալու եւ նրանց զուարճացնելու համար, սկսել են եկեղեցական եղանակները շարզիների, թիրքերի եւ մանիների ազդեցութեան տակ կլկլացնել, զարդարել. այդպիսով շարականների, մանաւանդ տօնականների վրա պատուաստուել է օտար ոճը եւ պղտորել նրանց հարազատութիւնը»⁸ : Նկատենք, որ վարդապետի նշածը թրքահպատակ Հայաստանի իրականության դրվագներից է, այնինչ անկախ հոգևոր մշակութային պայմաններում ազգային երգի օտարման ցանկացած դրսևորում ոչ թե մշակութային փոխառություն է, այլ ազգային երաժշտության պղծում: «Խեղճ հայ ժողովուրդ. ազգ ես եւ ինքնություն այնքա՛ն, որքան միւսները, այդ ո՛չ ոք կարող է հերքել: Ունիս յատուկ լեզու՝ կը խօսիս: Ունիս յատուկ ուղեղ՝ կը դատես: Ունիս յատուկ մարդաբանական կազմ, որով կը գատուիս այլ ազգերէն ու անոնց կազմէն: Սակայն սիրտդ, որ զգացմանդ աղբիւրն է, քուկդ չէ եղել. այլ՝ մի ինչոր Ասորա-Բիզանդական եւ Հրեղկա-Պարսկական է եղել»⁹ : «Ունիս յատուկ լեզու՝ կը խօսիս». հայ երգի ինքնությունությունն ապացուցելիս Կոմիտասը մշտապես հիմնվել է ազգային երգի ու լեզվի կապի անխզելիության փաստի վրա, ասելով՝ «եթե ազգը ինքնայատուկ լեզու եւ գրականություն ունի, ունի եւ ինքնությունը երաժշտութիւն»¹⁰ :

Այսպիսով, մեկ դար առաջ վարդապետը, ջանք չխնայելով, եվրոպական ամբիոններում ապացուցեց հայ երաժշտության ինքնությունությունը, ինչը չէր հաջողվել հայ և օտար երաժիշտներին: Եվ բոլոր նրանց համար, ովքեր իրենց ելույթներով կպնդեն, որ հայ երաժշտությունն ասորաբյուզանդական, հնդկապարսկական, արաբաթրքական, աղվանավրացական կամ այլ խառնուրդ է, Կոմիտասը «կպատասխանի». «բայց, աշխարհի վրայ ո՞ր երաժշտութիւնն անխառն ու անապական է, մեր գիտցածով, միայն անասուններունը, որոնք նոյն ձայնն ու նոյն ելնէջը կ'երգեն, զի փոխառութեան շնորհք չունին. բայց մենք, Հայե՛րս, իրաւունք չունինք մէկ ու կէս կարծիքով կամ պատմութիւնով, լսուածն ստրկաբար արձանագրել, գրիչ շարժել եւ դատել մի պատմական ազգ, որ դեր է կատարել անցեալում, կատարում է ներկայում եւ դեռ պիտի կատարէ ապագայում, քանի շունչ կայ բերանում»¹¹ :

⁸ Նույն տեղում, էջ 329

⁹ Կոմիտաս վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, գիրք Բ, Երևան 2007, էջ 88

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 87

¹¹ Նույն տեղում, էջ 86

«20-րդ դարի Շնորհալու»¹², «նաիրյան հանճարի հազարամյա սերմնացանի»¹³ վարքը ներշնչանքի աղբյուր դարձավ իր և մեր ժամանակակից արվեստագետների, գիտնականների համար: Վիթխարի է վարդապետի գործը... Նա իսկապես «վերականգնեց» ազգային երգը: Իրեն հատուկ քննախույզ մտքով ուսումնասիրեց ազգային երգի ամեն ելևէջ, պարի յուրաքանչյուր շարժում՝ ոտնաձայրից մինչև իրան ու գլուխ, հիմնավորեց ու մեկնեց բազկի ու դաստակի ամեն ծածան ու շորոր, գատեց օտարն ու ազգայինը: Յուրաքանչյուր ձևավորված մշակութային դրսևորում դիտարկեց յուր ժամանակի և տարածության մեջ, ուսումնասիրեց մշակութաստեղծ հանդիսացող մի շարք գործոններ՝ շոշափելով իր ցեղի ոգին ու բնավորությունը, կենսազգացողությունը, պատմական անցքերը: Իսկ ազգին ճանաչելու համար բացահայտեց հայրենի բնության յուրաքանչյուր հյուլեն... Իր ամբարած գիտելիքով, իմացությամբ կերտեց սկուտեղ՝ ազգայինը բյուրեղացնող մի հսկա «մաղ», ու այդպիսով ազգայինն իբրև նշխար ճաշակեցրեց մեզ և Ձեզ: Որպես ազգապահպանման առաջնային երաշխիք ու միջոց, սերմանեց մշակութային ինքնության բարձրագույն գիտակցում, օտարման հանդեպ զգուշավորություն ու պատգամեց. *«Ճանապարհ կայ, ճանապարհ կայ: Բերնեն ականջ շա՛տ կարճ է. բանեն փաստ շա՛տ երկար»*¹⁴ :

¹² Այսպես է կոչել Կոմիտասին Ա. Չոպանյանն իր «Կոմիտաս վարդապետ» հոդվածում:

¹³ Այսպես է կոչել Կոմիտասին Ե. Չարենցն իր «Կոմիտասի հիշատակին» պոեմում:

¹⁴ Կոմիտաս վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և հոդվածներ, գիրք Բ, Երևան 2007, էջ 88

РЕЗЮМЕ
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КОМИТАСА
Д.Г.ПЕТРОСЯН

Работа посвящена не столько раскрытому Комитасом анализу национальной музыки, сколько ее культурологическим исследованиям. В статье представлены интерпретации отрывков из отзывов, статей и выступлений Комитаса, а также цитаты ценных определений народной песни. В работе подчеркивается важность осознания культурной идентичности, предотвращение и осуждение отчуждения национальной музыки.

SUMMARY
THE CULTUROLOGICAL STUDIES OF KOMITAS
D.G. PETROSYAN

Our goal is aimed at presenting not only the analysis of national music disclosed by Komitas, but rather than its culturological studies. The article presents interpretation of excerpts from Komitas reviews, articles and speeches. Valuable formulations of the national song are quoted. The article focuses on emphasizing the acknowledgement of cultural identity, preventing and condemning the estrangement of the national music.